

İbtidai siniflərdə orfoqrafiya ilə bağlı məsələlərin tədrisi**Fəridə Səfəraliyeva***ADPU-nun Azərbaycan dili və onun metodikası**kafedrasının dosenti***E-mail:** f.safaraliyeva@mail.ru**Rəyçilər:** filol.ü.e.d., prof. N.Ə. Abdullayev,
filol.ü.f.d., dos. P.Ş. Paşayeva**Açar sözlər:** orfoqrafiya, ibtidai, sinif, ana dili, sistem, şifahi, qayda, yazılı**Ключевые слова:** орфография, начальный, класс, родной язык, система, устно, правила, письменно**Key words:** spelling, elementary classes, native language, system, oral, rule, written

Dilçiliyin müstəqil bir şöbəsi olan orfoqrafiya yazılı nitqdə dil vahidlərinin yazılışının tənzimedicisi qaydalar sistemidir. Bu qaydalar fonetika, leksika, söz yaradıcılığı, morfolojiya bölmələri ilə əlaqəli tədrisdə mənimsənilir. Yazılı və şifahi nitq inkişafı şagirdlərdə zəngin lüğət ehtiyatının, düzgün tələffüzün, savadlı yazmaq və cümlə qurmaq vərdişlərinin yaranmasına yardım edir. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisinin başlıca prinsipi nitq inkişafı olduğundan tədris prosesində şagirdlərin tərəkürünün inkişafına da geniş imkanlar açılır.

Prof. Ə.R. Əfəndizadə haqlı olaraq yazırdı ki, məktəb proqramlarının tələbi üzrə, ana dili təliminin qarşısında qoyulan başlıca vəzifə şagirdləri məhz ədəbi dilə yiyələndirməkdir. Müəllim əgər ədəbi dili bilərsə, leksik, qrammatik, orfoqrafik, orfoepik normalara da əməl edəcək. Orfoqrafiyaya aid elə bir qayda yoxdur ki, o qrammatika ilə əlaqədar olmasın, onun bu və ya digər qaydalarına əsaslanmasın. Bu səbəbdən də məktəblərdə orfoqrafiya dilimizin qrammatikası ilə əlaqəli şəkildə tədris olunur.

Savadlı yazının təmin olunmasına maneə törədən cəhətlərdən biri məndə yazılışı çətin sözlərin, terminlərin işlənilməsdirsə, digəri də orfoepiya normaları arasında əhəmiyyətli fərqin olmasıdır. Məhz ibtidai sinif müəllimi sözlərin mənalarını açmalı, onlara yaxınmənalı sözlər deməklə cümlədə işlətməlidir.

Orfoqrafiya təlimində bir sıra çalışma növündən - orfoqrafik təhlil, orfoqrafik çalışma, etimoloji təhlil, üzündənköçürmə və əzbər yazı, orfoqrafik lüğət üzrə çalışma, lüğət üzrə imla, öyrədici və yoxlama yazılar və s. istifadə olunur.

Orfoqrafiya təlimində istifadə olunan metodik priyomlardan biri də etimoloji təhlildir. Bir sıra sözlərin orfoqrafiyasını şagirdlərə şüurlu şəkildə mənimsədilməsində, qüsurlu tələffüzün təsiri ilə baş verən imla xətalalarının aradan qaldırılmasında etimoloji təhlilin rolu böyükdür. Bu təhlil növü sayəsində sözlərin mənşəyi aydınlaşdırılır. Bu da ibtidai sinifdən başlayaraq uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, həftə sözü fars dilində “həft” şəklində işlənilir, yeddi deməkdir. “Pəncərə” sözündə “pənc” fars dilində beş mənasını bildirir, “pəncə” sözü də həmin kökdəndir.

Orfoqrafiya təlimində çox vaxt geridə qalan şagirdlərlə dərindənə fərdi iş aparmaq lazımdır. Şagirdlərin müəyyən bir bəhsə və mövzuya aid səhvləri kütləvi xarakter aldıqda müəllim bunu ləğv etməyə çalışmalı və əlavə izahat üçün vaxt ayırmalıdır. Qrammatikanın mənimsənilməsi və ya orfoqrafik vərdişlərin möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq müəllim şagirdlərə xüsusi formada olan bəzi tapşırıqlar verməlidir. Bu tapşırıqlar şagirdlərin bilik və

vərdişlərində ortaya çıxan nöqşanlarla əlaqədar olaraq verilir. Belə tapşırıqlar uzun və yorucu məsləhət saatları vasitəsi ilə deyil, müəllimin qısa və məzmunlu izahatı ilə aparılmalıdır.

Nitq inkişafı təlimində qarşıya qoyulan vəzifələrdən biri də şagirdlərdə düzgün tələffüz vərdişlərini aşılamaqdan ibarətdir. Bunu təmin etmək üçün nitqdə yerli şivə və orfoqrafik tələffüz elementləri aradan qaldırılmalı, orfoepik normalara ciddi riayət olunmalıdır. İntonasiya, nitq fasilələri, vurğu, nitqin sürəti, tonu və s. məsələlər ümumi ədəbi tələffüz aspektində işıqlandırılmalıdır. Məktəblərimizdə bəzi müəllimlər imla yazdırarkən ədəbi tələffüz qaydalarına əməl etmir. İfadə yazdırarkən bir çox ibtidai sinif müəllimləri normal oxuya verilən tələbləri çox vaxt unudur. Müəllim öz tədrisi prosesində aşağıdakı orfoqrafıya qaydalarını ön plana çəkməlidir:

1. Sözün səs tərkibini hərflərlə ifadə edən qaydalar;
2. Sözün ayrı, bitişik və defislə yazılışını əhatə edən qaydalar;
3. Sözün baş hərfinin böyük və kiçik yazılması ilə əlaqədar qaydalar;
4. Sözün sətirdən-sətrə keçirilməsi qaydaları;
5. Şəkilçilərin yazılış qaydaları.

Məktəblərdə bəzi müəllimlər orfoqrafıyanın təlimində yazı qaydalarının mənimsədilməsini sırf orfoqrafik işlərlə məhdudlaşdırırlar, ən çox üzündənköçürmə, imla yazdırmağa səy göstərirlər. Dil faktlarının təhlilinə, yazı təliminin nitq inkişafı üzrə işlərlə əlaqələndirməyə o qədər də diqqət yetirmirlər. Halbuki ibtidai sinifdə orfoqrafik təhlil aparılırsa, şagirdlərdə düzgün yazı vərdişləri formalaşmış olar.

Orfoqrafik təhlil şagirdlərin yazı ilə bağlı biliklərinin möhkəmləndirilməsində ən yararlı vasitələrdən biridir. Orfoqrafik qaydaların əksəriyyəti qrammatik qaydalarla bağlı olduğundan, orfoqrafik təhlil əsasən qrammatik təhlillə birlikdə aparılır. Ona görə də metodik ədəbiyyatda bu təhlil növü çox zaman qrammatik-orfoqrafik təhlil adlandırılır. Orfoqrafik təhlil prosesində şagirdlərin diqqəti sözlərdəki ayrı-ayrı morfemlərə, orfoqramlara yönəldilir. Müəllimin bu zaman başlıca məqsədi çətin orfoqramların yazılış qaydasının izah edilməsinə üstünlük verməkdir. Hər bir məktəblinin stolüstü kitabında orfoqrafıya lüğəti olmalıdır. İstər yazılışı çətin sözləri yazarkən, istərsə də deyilişi ilə yazılışı fərqli olan sözləri işlədərkən şagird lüğətdən faydalanmalıdır.

Lüğət üzrə imlaları da mövzular üzrə keçirmək məqsədəuyğundur. Son zamanlar məktəblərimizdə geniş istifadə edilən bu imla növünün mühüm təlim əhəmiyyəti vardır. Belə imlalar çətin orfoqramlı bir sıra sözlərin düzgün yazılmasına daha çox kömək edir. Lüğət üzrə imladan həm öyrətmə, həm də yoxlama məqsədilə istifadə oluna bilər.

Dilimizdə bir qrup sözlər vardır ki, onlar metodik ədəbiyyatda yazılışı çətin sözlər adlanır. Yazılışı çətin sözlərin əksəriyyətini orfoqrafıyası ilə orfoepiyası arasında fərq olan sözlər, digər qismini isə nitqdə qüsurlu deyilən və ya mənası şagirdlər üçün yaxşı anlaşılmayan sözlər təşkil edir. Orfoqrafıyası şagirdlər üçün çətin olan sözlərin öyrədilməsi ilə bağlı metodik ədəbiyyatda müxtəlif üsullar tövsiyə olunur. Onlardan biri və ən yararlısı lüğət üzrə imladır. İmlanın müddəti 5-7 dəqiqədən artıq olmamalıdır. Lüğət üzrə imla, əsasən keçilmiş mövzularla bağlı sözlərin (mənası şagirdlər üçün az anlaşılıqlı olan, yazılışı düzgün tələffüzündən fərqlənən sözlərin) yazılışını möhkəmləndirmək məqsədini daşıyır. Təhlil etdiyimiz II sinif dərslində "Azərbaycan əlifbası" adlı mətn verilib [2; 25].

Qədimdə insanlar yazıya bilmirdilər. Onlar fikirlərini bir-birinə danışmaqla çatdırırdılar. Sonra hər danışığ səsini bir hərflə işarə etdilər. Bu hərflərin köməyi ilə sözlər, cümlələr yazmağa başladılar. Beləliklə, əlifba, yəni hərflər toplusu yarandı. Əlifba yarandıqdan sonra ilk kitablar nəşr olunmağa başladı. Hazırda dünyanın bir çox xalqları qədim latın əlifbasından

istifadə edir. Lakin hər xalqın dilində özünəməxsus səslər və bu səslərə uyğun hərflər var. Ona görə də xalqlar müxtəlif əlifbalardan istifadə edirlər.

Müasir Azərbaycan əlifbası latın qrafikalı əlifba adlanır. Azərbaycanda hər il avqustun 1-i Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilir. Dərslərdən şagird əlifba haqqında öyrənir, daha sonra müəllim mətnə səhv yazılmış kitab sözünün deyilişi ilə yazılışı arasındakı fərqi izah edir. Mətnədən sonra “Lügətdən istifadə” başlığı altında qayda verilmişdir:

Sözlərin düzgün yazılışını və mənasını bilmək üçün lügətdən istifadə edilir. Sözlərin düzgün yazılışını göstərən lüğət orfoqrafiya lüğəti, sözlərin mənalərini göstərən lüğət isə izahlı lüğət adlanır. Lüğətlərdə sözlər əlifba sırası ilə düzülür. Bu isə lazım olan sözü tez tapmağa kömək edir.

Azərbaycan dili dərslərində səh. 26-da verilmiş tapşırıqda sözlərin yazılışını lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirmək soruşulur: *Əhənk* yoxsa *əhəng*, *xahiş* yoxsa *xayış*, *açar* yoxsa *haçar*, *morux* yoxsa *moruq*, *sahət* yoxsa *saat*, *qəşəng* yoxsa *qəşənk*, *axıllı* yoxsa *ağıllı*, *kainat* yoxsa *kayinat* [2].

Başqa bir tapşırıqda sözlərin düzgün yazılışını lüğətin köməyi ilə müəyyən etmək və müvafiq xanələrdə yazmaq tələb olunur.

Sözün tələffüzü Sözün yazılışı

Armut

Kanfət

Doşan

Məksət

Şagirdlərin təlim və tərbiyəsinin mahiyyəti, təfəkkürünün inkişafı, şəxsiyyətinin formalaşması onların öz ana dilini necə öyrənməsindən çox asılıdır. Buna görə də ana dilinin saflığını qorumaq, onu körpəlikdən uşaqlara öyrətmək lazımdır.

Məqalənin aktuallığı. Nitq inkişafı təlimində şagirdlərə düzgün tələffüz vərdişlərinin aşılması qarşıya qoyulan əsas vəzifələrindən biri kimi qeyd edilmiş, nitqdə yerli şivə və orfoqrafik tələffüzün aradan qaldırılmasının, orfoepik normalara ciddi riayət olunmasının vacibliyi ön plana çəkilmişdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. İbtidai sinif şagirdlərinə orfoqrafiya və punktuasiya vərdişləri aşılamaq məqalənin elmi yeniliyi kimi əks olunur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə metodik tövsiyələr, tanınmış dərslər müəlliflərinin tərtib etdiyi proqram, dərslər və dərslər vəsaitləri təhlil edilir, aparılan müşahidələr, eksperimentlər qabaqcıl ibtidai sinif müəllimlərinin iş təcrübələrinə əsaslanır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev N., Tahirov Q. Düzgün yazı təliminin bəzi məsələləri. Bakı, 2003.
2. İsmayılov R., Orucova G., Xəlilov Z., Cəfərova D. Azərbaycan dili: Ümumtəhsil məktəblərinin II sinfi üçün “Azərbaycan dili” (tədris dili kimi) fənni üzrə dərslər. Bakı, 2016.
3. Kərimov Y. Ana dilinin tədrisi metodikası: Dərslər. Bakı, 2011.

Ф. Сафаралиева

**Некоторые вопросы с обучением орфографии
в начальных классах**

Резюме

Основная задача обучения орфографии – вооружить студентов знаниями, способностями и навыками правописания.

F. Safaraliyeva

**Teaching of problems connected with
orthography in primitive classes**

Summary

The main task of spelling training is to equip students with spelling knowledge, skills and habits.

Redaksiyaya daxil olub: 15.03.2019